

**CU PRIVIRE LA RELAȚIILE MILITARE INTERPROVINCIALE
DINTRE DACIA ȘI MOESIA SUPERIOR ÎN
SECOLELE II-III p.Chr.**

*Doina Benea**

Cuvinte cheie: limes, Porțile de Fier, navigație, relații militare, Dunăre.

Key words: limes, Iron Gates, navigation, military relations, Danube

Abstract: The main purpose of this study is to analyse archaeological, epigraphic and numismatic data regarding the limes sector between Moesia and Dacia. Doing so, we can assert that due to free dacians attack in the time of Antoninus (probably in 143-144) a large number of previously abandoned forts were garrisoned with detachments from Legion VII Claudia and Legion VIII Flavia; these forts were abandoned immediately after the conquest of Dacia in 106 and thirty years later were garrisoned again against the newly threats. Detachments from same legions are present in forts from Dacia reinforcing the existent garrisons; this is the situation in the forts from Pojejena, Drobeta and Bumbesti and due to their temporary character never changed the juridical status of the Danube northern shore still under the governor of Dacia's jurisdiction.

Cele două provincii Moesia Superior și Dacia au o frontieră comună pe Dunăre pe întregul sector. **Dunărea** despărțea cele două provincii: Moesia Superior pe malul sudic, iar pe cel nordic Dacia, începând de la Banatska Palanka și până la râul *Ciabrus* (care marca limita de est spre Moesia Inferior) aproximativ după orașul *Ratiaria*.

Pe tot traseul cursului fluviului în acest sector, în antichitate existau cele mai mari probleme sub aspectul navigației datorită numeroaselor stânci și a îngustimii fluviului având curenții foarte puternici. Din acest punct de vedere sectorul a fost numit al Porților de Fier. Acesta cuprindea porțiunea care se întindea prin extensie aproximativ între Pojejena și până la Drobeta antică. În acest areal, Dunărea străbate masive muntoase, ceea ce făcea ca lățimea fluviului să fie destul de mică.

Cursul rapid al apelor a fost determinat de curenții puternici ai Dunării și a impus măsuri importante luate de romani pentru regularizarea navigației, încă din momentul stabilirii graniței romane pe fluviu la începutul secolului I p.Chr., prin construirea unui drum săpat în stâncă pe malul drept al fluviului menit să asigure nu numai legăturile dintre castră, cât și poate, tragerea unor corabii la edec, poate pentru a traversa aceste zone periculoase¹. Grijă pentru existența unei căi de comunicație pe

* Prof. univ. emerit, Universitatea de Vest din Timișoara.

¹ Două sectoare sunt de luat în discuție Cazanele Mici și Cazanele Mari din Clisura Dunării și cel de la Porțile de Fier propriu-zise aflate între Dierna și Drobeta, astăzi sub lacul de acumulare al

malul de sud al Dunării, a unui drum săpat în stâncă au fost inițiate se pare, de împăratul Tiberius (14-31), drumul fiind apoi reparat de Claudius I (41-54) și ulterior de Domitianus (în anii 92-93). Indicii epigrafice săpate în stâncă dovedesc atenția acordată de legiunile aflate în provincie pentru întreținerea acestei căi de comunicație².

Măsurile luate de Traian pentru repararea drumului săpat în stâncă în preajma primului război cu dacii se intuiesc datorită unei inscripții incizate în peretele muntelui pentru divinitatea protectoare a celor care lucrau piatra, Hercules. Ea nu este inscripția oficială imperială dedicată refacerii drumului, ci una cu caracter votiv scrisă fără o pregătire prealabilă a locului pe care a fost scrijelit textul, doar prin netezirea stâncii, de către soldații care au participat la aceste lucrări. Inscripția a fost descoperită în anii 1960-1970 cu ocazia efectuării cercetărilor pe locul viitorului lac de acumulare al hidrocentralei de la Porțile de Fier (I) și textul ei reflectă clar dedicația: *Herculi Sacrum lapidari(i) qui f [ec]ru[nt] at ancones F. Cl(audius) sacerdos (centurio legionis III[I Flav(iae)] et legionis VII C[l(audiae)] p(iae) f(idelis) [sol]vit*³. Detașamentul de lapidari din cele două legiuni ale provinciei a întreprins o refacere în zona drumului săpat în stâncă⁴. Acest lucru atrage atenția o dată în plus asupra importanței acestei singure căi de comunicație de-a lungul Dunării între castrerele de la *Lederata* la Tekija. Este de asemenea cu puțință ca drumul săpat în stâncă să fi slujit pentru tragerea unor corăbii la edec în unele porțiuni din Cazanele Dunării, dar mai ales în sectorul dintre *Transdierna* și *Diana* (Sip) în așa numitele Cataracte, sector care până în vremea lui Traian nu a fost navigabil.

Desigur, o cale lesnicioasă era posibilă pe Dunăre cu ajutorul corăbiilor. P. Petrović într-un studiu a atras atenția asupra porturilor militare romane ale provinciei Moesia Superior⁵. Ele ar fi existat în preajma următoarelor castrere, pornind de la *Singidunum*, *Margum*, ins. Sapaja, *Novae* (Gradac na Čezavi), *Taliata* (Donji Milanovac), *Transdierna* (Tekija), *Diana*, *Pontes*, *Egeta*, *Aquae* (Prahovo)⁶. Traficul fluvial civil este puțin cunoscut prin mărturiile epigrafice, am putea spune aproape deloc. El trebuie să fi fost atent supravegheat de corăbiile militare romane dispuse în diferite puncte pe malul de sud al Dunării lângă castrere, începând cu *Singidunum* și apoi în porturile care erau atent amplasate în porțiunea cea mai delicată din Cazanele Mari și Cazanele Mici din Clisura Dunării, până în dreptul localității *Dierna* (Orșova Veche).

Ulterior, pe durata existenței provinciei Dacia, astfel de porturi militare s-au instalat și pe malul de nord al Dunării.

Dunărea aici era extrem de învolburată și navigația se putea face cu destul de multă greutate utilizându-se poate chiar trasul la edec pe malul de sud pe drumul săpat în stâncă. Deși nu există dovezi ferme în acest sens acest lucru trebuie presupus

hidrocentralei de la Porțile de Fier. Regularizarea Dunării în zona Porților de Fier a fost realizată de către Traian printr-un canal de navigație, construit în răstimpul celor două războaie daco-romane (vezi mai jos).

² CIL, III, 13813d; CIL, XI, 1835; vezi BENE A 1983, p. 46-47; BENE A 2009, p. 355-369.

³ BENE A 1983, p. 7 cu bibliografia.

⁴ CIL, III, 1699.

⁵ PETROVIĆ 1989/1990, p. 207-210.

⁶ PETROVIĆ 1989/1990, p. 209-210.

pentru a putea asigura tragerea unor corăbii în amonte în zona Clisurii, unde curenții puternici împiedicau înaintarea vaselor comerciale și nu numai. Încă din secolul I p. Chr. se poate vorbi de o navigație pe Dunăre cu caracter "internațional" unde alături de corăbiile romane se aflau și unele ambarcațiuni barbare de comerț sau de pescuit.

Mult mai complicată era pentru navigație porțiunea care urma, cea a Cataractelor de la Porțile de Fier, aici navigația nu era posibilă datorită stâncilor, avea loc transbordarea mărfurilor din corabii în căruțe cu parcurgerea terestră a transporturilor, după care ele erau din nou încărcate pe corabii pentru a-și continua drumul pe Dunăre. O inscripție descoperită la Karataș menționează terminarea în anul 101 p. Chr. a unui canal de navigație la Sip. Motivul construirii apare explicit redat cu ocazia terminării acestei construcții: "...ob periculum Cataractarum derivato flumine tutam Danuvii navigationem fecit"⁷.

Dunărea devenea astfel navigabilă pe întregul curs de izvoare și până în Deltă. Cucerirea romană înlăturase de acum și una din primejdiile fundamentale în acest sector pe lângă cele reprezentate de condițiile naturale și atacurile dacilor. Acum malul de nord al Dunării devenit roman impunea doar o supraveghere a traficului navigației datorită condițiilor naturale specifice și nimic mai mult. Ca dovadă, multe din castrele de pe malul de sud al Dunării au fost abandonate. Istoria va dovedi însă contrariul de mai multe ori în cursul celor 165 de ani de stăpânire romană.

Cucerirea romană în sectorul de sud-vest nu credem că a cuprins acest întreg areal până la Tisa, cel mult aceasta a constat dintr-o supraveghere atentă a teritoriului. Judecând după drumul urmat de romani, în anul 101, pe aliniamentul Lederata-Tibiscum acesta trebuie să fi reprezentat limita exterioară a teritoriului parcurs de romani, dar continuând să supravegheze spațiul câmpiei joase dinspre Tisa.

În timpul evenimentelor militare declanșate de cucerirea Daciei de către romani un număr mare de trupe auxiliare din provincia Moesia Superior (existente anterior sau aduse în mod special pentru aceste evenimente) au participat la războaie și apoi au fost amplasate la nord de Dunăre, în noua provincie Dacia⁸.

În primele diplome militare ale provinciei Dacia din anii 109 și 110 apar amintite mai multe trupe auxiliare care proveneau din Moesia Superior⁹. După cucerirea Daciei, un număr important de trupe auxiliare, care au fost retrase din Pannonia Inferior, Moesia Superior, Moesia Inferior au format armata provinciei nord-dunărene. În cazul unor evenimente militare în provinciile vecine încă din timpul domniei lui Traian se constată implicarea trupelor auxiliare din Dacia. De pildă, în evenimente militare din Pannonia Inferior, ceea ce evidențiază începutul creării unor zone de activitate militară comună între provinciile limitrofe¹⁰.

Un drum a fost construit și de-a lungul malului de nord al Dunării, pornind probabil de la Banatska Palanka până la Dierna, cu principalele centre militare la: Pojejena- Moldova Nouă(?)- Gornea (statio)-Dierna și mai departe până la Drobeta, făcând legătura cu alte centre militare din Oltenia. Prezența acestei căi de

⁷ AE 1973, 475 : *Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) pontif(ex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) V p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) IIII ob periculum Cataractarum derivato flumine tutam Danuvii navigationem fecit* .

⁸ Vezi CIL, XVI, 46 (anul 100); AE, 1912, 218 (anul 103);

⁹ IDRE, II, 302 (pentru anul 109); IDR, I, 2, 3 (pentru anul 110).

¹⁰ Vezi diploma de la Tököd CIL, XVI, 164, din anul 110.

comunicație era importantă nu numai din punct de vedere economic, cât mai ales strategic în condițiile în care la traficul fluvial pe Dunăre, alături de corabii romane participau și corabii barbare.

Organizarea militară a sectorului Porților în secolul II-III¹¹. Situația graniței de sud dintre provinciile Dacia și Moesia Superior, respectiv pe linia fluviului Dunărea, la prima vedere apare clară, prin faptul că în mod logic, malul de nord al fluviului ar reprezenta limita provinciei Dacia în acest sector, după cum cel de sud era dependent de Moesia Superior. După cucerirea Daciei, cea mai mare parte a fortificațiilor de pe malul de sud al Dunării se presupune că au fost părăsite de către unitățile auxiliare care au staționat, ele fiind dislocate în alte provincii. Navigația pe Dunăre se desfășura astfel pe un teritoriu roman, și din acest punct de vedere supravegherea traficului fluvial nu trebuia controlat, poate, decât prin anumite *stationes*. Dar în cazul nostru traficul având un caracter "internațional" pe care circulau și corabii barbare, la care se adaugă dificultățile de navigație în zonă, impuneau măsuri importante de dirijare a acestuia în anumite porțiuni, ceea ce probabil necesita o pază militară a arealului respectiv (din Cazanele Mari, Cazanele Mici și la Sip, pe Canal¹²).

Explicarea acestei situații a fost diferit percepută de lumea științifică. În literatura de specialitate s-au conturat două opinii diametral opuse: prima conform căreia prezența aceluiași trupe auxiliare pe ambele maluri ale Dunării ar argumenta apartenența acestui teritoriu la provincia Moesia Superior¹³ și o a doua părere, care consideră posibilă unificarea din punct de vedere militar a celor două provincii doar în momente de mare criză militară¹⁴, cum a fost de pildă, în timpul războaielor marcomanice, sub o comandă unică, cum a fost cea a lui M. Claudius Fronto.

Evoluția discuțiilor în literatura de specialitate a tins spre a susține că totuși în timpul existenței provinciei Dacia, malul de nord al fluviului cu castele și așezările sale și chiar întreg teritoriul Banatului ar fi depins de Moesia Superior¹⁵. Întreaga argumentație se bazează pe prezența în anumite diplome militare din cele două provincii, la câteva decenii distanță, a unor trupe auxiliare care au fost transferate când pe un mal, când pe altul, în diferite momente ale secolului II. Explicațiile oferite până acum au avut la bază alături de mențiunile din diplomele respective și prezența unor inscripții și ștampile descoperite în fortificațiile sud-dunărene la anumite intervale de timp.

În fortificațiile dispuse în regiunea Porților de Fier, pe malul de sud al Dunării, nu avem indicii clare asupra prezenței unor garnizoane romane începând cu epoca lui Hadrian. În noul context istoric, întrucât ambele maluri ale fluviului se aflau sub control roman nu se impunea o prezență activă militară, poate doar pentru

¹¹ Pentru tematica unui studiu similar de analiză însă doar a arealului cuprins la nord de Dunăre, vezi. BENE A 2009, p. 65-80; BENE A 2009a, p. 355-369;. Având în vedere tema propusă spre analiză de către Centrul de Studii de Istorie și Arheologie C. Daicoviciu pentru volumul de față mi-am propus a relua întreaga discuție într-o sinteză.

¹² În urma construirii Hidrocentralei de la Porțile de Fier și a ridicării cu mult a nivelului Dunării aceste sectoare au dispărut.

¹³ Primul care a avansat această idee a fost A. RADNOTI 1975, p. 203-214; ea a fost reluată de mulți alții, vezi întreaga bibliografie a problemei la GUDE A 2001.

¹⁴ BENE A 1987, p. 67-70.

¹⁵ GUDE A 2001 cu toată bibliografia până la acea dată.

supravegherea navigației având în vedere caracterul internațional al traficului pe Dunăre. De fapt, după anul 106 în provincia Moesia Superior în afara legiunilor cunoscute, trupele auxiliare lipseau aproape cu totul.

Probabil evenimentele din anii 117/118 au atras atenția asupra nevoii unui control militar mai riguros al traficului fluvial și nu numai, având în vedere importanța fluviului pentru Imperiul Roman, ca mijloc de comunicație între vestul și estul statului. Folosirea castrelor din Cazanele Dunării în condițiile în care trupele auxiliare din aceste fortificații au fost transferate la nordul Dunării, în noua provincie sau în alte provincii se constată în anumite locuri pe acest traseu.

Pe de altă parte, cercetările arheologice efectuate în preajma construirii Hidrocentralei de la Porțile de Fier I au identificat fortificațiile romane, unde s-au întreprins sondaje mai mult sau mai puțin extinse care au vizat elementele de fortificație și în rare cazuri au dezvelit anumite structuri interne ale lor. Astfel, s-au conturat anumite etape de locuire generale, care corespund cronologic cu reparații ale fortificațiilor, după faza de locuire databilă în epoca Domițian-Traian. Mai nou, Miroslava Mirković atrage atenția asupra faptului că informațiile sunt mult prea lacunare în acest sens¹⁶. Este vorba în principal de fortificațiile aflate la est de castrul legiunii a VII-a Claudia de la *Viminacium*, respectiv: *Pincum*, *Cuppae*, *Novae*, *Taliata*, *Transdierna*, *Diana*, *Pontes*, *Egeta*, *Aquae*, *Dorticum*, *Bononia*.

Un argument indirect care să dovedească folosirea în continuare a unor fortificații de pe malul drept al Dunării ar fi existența în secolele II-III a unor așezări de tip *vici militares* constatate în preajma unor astfel de fortificații, cum ar fi de pildă la: *Cuppae*, *Taliata*, *Transdierna*, *Transdrobeta*¹⁷. Pe aceste coordonate, autoarea apreciază credem corect că cel puțin trei fortificații: *Novae*, *Pontes* și *Diana* au rămas în funcțiune pe malul drept al Dunării în tot cursul secolelor II-III. Mai mult, se apreciază că probabil o primă refacere mai importantă în acest sens ar fi avut loc deja în vremea lui Marcus Aurelius, urmate de cea cunoscută din epoca Severilor și ulterior, a celei romane târzii.

N. Gudea a fost de asemenea preocupat de problematica limesului de nord al Moesiei Superior, încercând să adune informațiile documentare bazate mai ales pe materialul tegular șampilat al unor trupe care ar putea oferi o bază de discuție în acest sens¹⁸. Lipsa pe anumite tegule șampilate a epitetelor de *pia fidelis* (pentru legiunea a VII Claudia) și *felix* (pentru legiunea a III-a Flavia) sunt indicii ale unei datării a lor *post* Hadrian, când aceste două epitete nu mai sunt în uzanță¹⁹, **dar** care se pot data până la finele secolului III, trebuie să recunoaștem. Prezența lor în anumite castre de pe Dunăre dovedesc staționarea lor în fortificațiile respective.

În mai multe lucrări, scrise la mari intervale de timp am încercat să atrag atenția asupra unor aspecte ale problematicii ridicate de organizarea militară romană din regiunea Porților de Fier²⁰. Rezultatele obținute nu permit însă obținerea unor date mai riguroase din punct de vedere cronologic, care să se adauge la baza documentară cunoscută. Consider necesară acum realizarea unei sinteze asupra

¹⁶ MIRKOVIĆ 2007, p. 39-40.

¹⁷ MIRKOVIĆ 2007, p. 40.

¹⁸ GUDEA 2001. Nu discutăm acum concluziile la rezultatele obținute, ci după prezentarea întregului material epigrafic.

¹⁹ BENE 1983, *passim*.

²⁰ BENE 1987, p. 67-70; BENE 2009, p. 65-80; BENE 2009 a, p. 355-369.

rezultatelor obținute privind teritoriul în discuție având în vedere în principal tematica volumului de față dedicat relațiilor dintre provinciile de la Dunărea de Jos.

După cucerirea Daciei romane în primele decenii ale secolului II în provincia Moesia Superior au rămas un număr restrâns de trupe auxiliare alături de cele două legiuni de bază: VII Claudia și III Flavia după cum menționam mai sus; certă apare doar cohors V Hispanorum de la *Cuppae* (Golubac). În acest context apare evidentă posibilitatea supravegherii traficului fluvial pe Dunăre cu ajutorul unor detașamente din legiunea VII Claudia, în timp ce legiunea III Flavia a fost mereu dislocată în diferite campanii sau trimisă să înlocuiască efective militare plecate în expediții îndepărtate, precum cele din Pannonia Inferior etc.

În atare situație se constată că pe malul drept al Dunării, în ordine de la *Viminacium* spre est există câteva castru auxiliare care se pare că au fost utilizate în secolele II-III:

1. *CUPPAE* (Golubac)? - se presupune a fi existat o fortificație sub actuala cetate medievală. Alături de ștampilele unor trupe auxiliare, databile în secolul I, precum: coh. I Hispanorum sunt cunoscute ștampile ale legiunii VII Claudia (LEG VII CL) ²¹. Asemenea piese se datează în cadrul larg al secolelor II-III.
2. *NOVAE* (Čezava) - castru de trupă auxiliar, cu mai multe faze de locuire; Dimensiunile date sunt diferite: Kanitz F.: 150 x 150 m, Pribaković D.: 130 x 150 m; M. Vasić, V. Kondić: 120 x 140 m. Ștampile tegulare ale legiunii VII Claudia (LEG VII CL)²². Se presupune folosirea castrului în tot cursul secolelor II-III.
3. *TALIATA* (Donji Milanovac) - castru de trupă auxiliar cu mai multe faze de construcție, cu un port amenajat. Dimensiuni: 126 x 134 m²³. Ștampile ale legiunii VII Claudia fără precizări stratigrafice. Refacere constatată la începutul secolului III. O așezare civilă de tip vicus existentă în apropiere ar sugera folosirea în continuare a fortificației²⁴.
4. *TRANSIDERNA* (Tekija) - castru identificat cu puține date concrete pentru secolele II-III²⁵.

²¹ GUDEA 2001, p. 61-62.

²² GUDEA 2001, p. 63-64 cu bibliografia până la acea dată.

²³ VASIĆ, KONDIĆ 1983, p. 542-560, dimensiuni apropiate la GUDEA 2001, p. 70 cu toată literatura.

²⁴ MIRKOVIĆ 2007, p. 40.

²⁵ GUDEA 2001, p. 73-74; BENEA 2009, p. 355-369 nota 25: într-o monografie publicată recent (în anul 2004) de AL. ČERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ și AL. IOVANOVIĆ asupra cercetărilor arheologice efectuate la Tekija se prezintă principalele rezultate. Cercetările au fost extrem de dificile datorită suprapunerii așezării moderne peste situl antic. Nu avem indicii concludente asupra structurii interne a castrului. Ștampilele tegulare descoperite aparțin unor trupe auxiliare: V Gallo(rum) și VIII Gemina Vol(untariorum), alături de vasul de capacitate din bronz cu inscripția: COH.V. GALL. /EXACTA /AT.LEG: VII C.RE. sunt singurele indicii databile în secolele I-IV. Surprinzător în cadrul descoperirilor monetare după epoca lui Traian și până la Gordianus III (238-244) prezența monedelor romane în secolul II este mică (doar două monede de la Marcus Aurelius). Acest **hiatus** explică ceva și anume slaba prezență militară pe acest areal, fără a putea nega eventuala staționare a unui detașament din cohors V Gallorum pentru un scurt timp. Nu avem posibilitatea de a face o tipologie a ștampilelor trupei întrucât din păcate descoperirile din Dacia de la Pojejena sunt în bună măsură fragmentare. Ca atare, nu considerăm îndeajuns de concludentă părerea exprimată de mai mulți cercetători potrivit căreia putem vorbi de o staționare îndelungată a trupei de la Pojejena la Tekija.

5. *DIANA* (Karataş) - castru de trupă auxiliar. Dimensiuni: 100 x 172 m²⁶. Refacerea castrului apreciată în epoca Severilor²⁷. Sub aspectul staționării vreunei unități militare nu se precizează. În schimb, apare o inscripție votivă a unui *centurio* din *cohors V Gallorum Antoniniana* și un însemn de soldat din *cohors VI Thracum*²⁸, un vas cu inscripția legiunii a VII Claudia.
6. *PONTES* (Kostol) - castru de trupă auxiliară cu trei faze de locuire. Dimensiuni: 125 x 130 m²⁹, refacere în timpul lui Caracalla. Unitățile militare care au staționat necunoscute³⁰.
7. *EGETA* (Brza Palanka) - castru de trupă auxiliară, dimensiuni: 140 x 150 m³¹, s-ar părea că au staționat aici: fie un detașament din legiunea VII Claudia³², fie din *cohors I Cretum*³³.
8. *AQUAE* (Prahovo) - castru de trupă auxiliar și port militar. Nu se cunosc dimensiunile și nici unitatea care a staționat în această fortificație.
9. *BONONIA* (Vidin) - castru presupus a fi existat, necercetat. Ștampile aparținând legiunii VII Claudia și *cohors I Cretum*.
10. *RATIARIA* (Arçar, Vidin, Bulgaria) - presupus castru de legiune neidentificat încă în mod clar. Ștampile din care corespunzătoare secolelor II-III sunt ștampilele legiunii VII Claudia (LEG VII CL), *cohors I Cretum* (COH I CRE) și ALM.³⁴. În acest areal apar mai multe invocații dedicate lui IOM Dolichenus ridicate de *cohors I Cretum* databile în epoca Severilor, ceea ce ar argumenta prezența aici a trupei. Invocațiile votive alături de ștampile sunt cunoscute la: Vrav (Vidin, Bulgaria), Jasen (Vidin, Bulgaria).

Informația arheologică este lacunară, tocmai datorită cercetării fortuite determinate de construirea hidrocentralei de la Porțile de Fier II și nu permite nici un fel de observații mai precise. Am remarca doar câteva aspecte care ni se par că oferă totuși un progres în acest sens.

Astfel, în majoritatea cazurilor în cele 9 fortificații de la *Cuppae* la *Ratiaria* se constată prezența unor detașamente ale legiunii VII Claudia prin ștampile tegulare fără însă a putea asigura datarea acestora în cursul secolelor II-III. Acest lucru înseamnă că în lipsa unor trupe auxiliare în fortificațiile respective au fost aduse detașamente ale unității de bază. În acest sens, nu este lipsit de interes o inscripție funerară descoperită la Naissus care menționează un soldat: *L. Cassius Candidus miles leg(ionis) VII Cl(audiae) disce(n)s epibeta(!) vi[x(it)] an(nis) XXI, m(ensibus)...d(iebus) IIII m[il(itavit)] ann(nis)*³⁵. Gradul de *discens epibeta* demonstrează faptul că soldatul făcea

²⁶ GUDEA 2001, p. 76 cu bibliografia până la acea dată. RANKOV 1987, p. 16-36; KONDIĆ 1987a, p. 45-47; Kondić, 1987, p. 39-41 menționează inscripții votive și onorifice ale unor militari din legiunile provinciei.

²⁷ O inscripție onorifică dedicată lui Caracalla și Iulia Domna, probabil cu ocazia vizitei în Dacia. Vezi GUDEA 2001, p. 78 cu bibliografia.

²⁸ GUDEA 2001, p. 76 cu bibliografia.

²⁹ VASIĆ, KONDIĆ 1983, p. 542-560.

³⁰ GUDEA 2001, p. 80.

³¹ GUDEA 2001, p. 87-88.

³² CIL, III, 1627, 6.

³³ GUDEA 2001, p. 87-88.

³³ GUDEA 2001, p. 88.

³⁴ GUDEA 2001, p. 93-94.

³⁵ IMS, IV, 31.

parte din corpul de *principales* al marinei romane. Acest grad militar apare documentat epigrafic atât pe Rin, dar și pe Dunăre³⁶. Inscripția oferă singura informație referitoare la prezența unor soldați de infanterie marină din cadrul legiunii VII Claudia. Misiunea lor era probabil aceea de a efectua serviciul de patrulare pe Dunăre³⁷. Într-un fel, situația este similară cu cea a legiunii I Italica de la Novae, unde sunt cunoscute ștampile ale legiunii dispuse într-un cartuș sub forma unei corăbii.

Pe baza descoperirilor arheologice, P. Petrović a propus o analiză asupra unor posibile sedii ale unor unități ale flotei de pe teritoriul Moesiei Superior, în sectorul Dunării cuprins între localitățile *Singidunum* – *Ratiaria*³⁸ identificând urmele unor amplasamente portuare militare în punctele: Porečka Reka, Brza Palanka, Hajdučka Vodenica și Kusjlak.

Instalații portuare au fost investigate arheologic pe malul românesc al Dunării la: Drobeta, Ostrovul Mare și poate Gârla Mare³⁹ confirmând existența unor amenajări portuare militare. Nu avem nici un indiciu arheologic pentru o astfel de construcție la Dierna, unde ea nu putea lipsi. Ele demonstrează existența unor amenajări speciale militare ale flotei pentru supravegherea navigației pe Dunăre.

Cât de mult erau aceste porturi militare apărate de către unități militare este greu de precizat în acest moment. Cert este faptul că timp de câteva decenii în acest sector fluvial nu sunt semnalate evenimente militare deosebite și nici anumite mișcări de trupe sau transferuri de alte unități militare.

Această situație militară se pare că s-a menținut în cursul primei jumătăți a secolului II, poate până în vremea lui **Antoninus Pius** când au avut loc primele atacuri cunoscute ale dacilor liberi. Primele atacuri cunoscute au avut loc în anii 143-144, prilej cu care dacii liberi pornind dinspre Moldova au coborât pe Dunăre cu corăbiile și au atacat așezările din provinciile Moesia Inferior și Moesia Superior și implicit sudul Daciei, încercând să pătrundă înspre interiorul provinciilor⁴⁰. Numeroasele tezaure monetare descoperite la sud de Dunăre în Moesia Inferior și partea de est a Moesiei Superior dovedesc acest lucru. Atacurile care s-au desfășurat s-au extins poate mai mult spre vest ajungând până în preajma Porților de Fier. Evenimentele propriu-zise nu sunt cunoscute în detaliu, dar mențiunea expresă din anul 144, a lui Aelius Aristides⁴¹ privind războiul pricinuit de nebunia geților arată clar că conflictul militar a fost depășit și rezultă astfel că a avut loc anterior acestei date, deci din anul 143.

³⁶ STARR 1961, p. 192.

³⁷ BENEA 1987, p. 58.

³⁸ PETROVIĆ 1989-1990, p. 207-216.

³⁹ STÎNGA 1996, p. 75-82; STÎNGA 1998, passim.

⁴⁰ AELIUS ARISTIDES, XXVI, 70; BENEA 2009, p. 65-80, BENEA 2010, p. 154-180.

⁴¹ AELIUS ARISTIDES, XXVII, 70...*Războaiele... pricinuite de nebunia geților, de soarta nefericită a libienilor sau de sminteala celor din jurul mării Roșii care nu știu să se bucure de bunurile ce le stau la îndemână, aceste războaie trec cu totul neluate în seamă, repede... și la fel și cele spuse despre ele; iar în **Historia Augusta**, Vita Pii, 5,4, se relatează: " ... cele mai multe războaie le-a dus prin generalii săi. Pe britani i-a învins prin generalul Lollius Urbicus ridicând, după ce a respins pe barbari, un alt zid de pământ de-a lungul graniței. Pe mauri i-a silit să ceară pace. Pe germani, pe **daci (su)** și pe multe alte neamuri, ca și pe iudeii răsculați, i-a respins prin guvernatori și generali... "*

Neputința respingerii atacurilor barbare trebuie să fi determinat probabil și intervenția militară a legiunilor din Moesia Superior la nord de Dunăre în Dacia.

Astfel, pe malul de nord al Dunării ștampile ale legiunii VII Claudia apar la: Banatska Palanka⁴², Pojejena⁴³, Moldova Nouă (exploatarea minieră)⁴⁴, Gornea⁴⁵, *Drobeta*⁴⁶.

Uneori ștampilele legiunilor moesice sunt asociate cu ștampile de trupe auxiliare fără a putea dovedi de când datează acestea. Deci, se conturează o primă situație și anume imediat în epoca lui Hadrian și după domnia sa, prezența masivă în spațiul Regiunii Porților de Fier a detașamentelor din legiunile provinciei.

În timpul lui Antoninus Pius mai multe diplome militare recent descoperite ale Moesiei Superior demonstrează apariția unor trupe auxiliare retrase din provincia Dacia, transferate în provincia sud-dunăreană. Ele apar menționate începând cu anii 156/157, 155/159, 158/159, 159/160, 161 (judecând după cele mai recente descoperiri)⁴⁷. Ele sunt următoarele: *ala Claudia nova miscellanea*, *ala Gallorum Flaviana* (din Orient), *coh. I Antiochiensium*, *Sag. coh. III. Gallorum*, *coh. V Gallorum*, *cohors II Gallorum Macedonica*, *coh. I Pannoniorum*, *coh. III Campestris*, *coh. I Cretum*, *coh. I Montanorum*. Distribuția pe teren a acestor unități auxiliare în provincia Moesia Superior nu apare încă prea clar precizată topografic. Pentru patru cohorte (I Cretum, III Campestris, V Gallorum, I Pannoniorum) și o ala (I Claudia miscellanea) ștampilele tegulare oferă date pentru o posibilă staționare. Astfel, **ala I Claudia nova miscellanea** la *Bononia (Vidin)*⁴⁸, **cohors I Cretum** apare documentată în estul provinciei la *Ratiaria (Arçar)*, *Bononia (Vidin)*, *Egeta (Brza Palanka)* și *Vrav*⁴⁹; **Cohors III Campestris** la *Aquae (Prahovo)*⁵⁰, **coh. V Gallorum** la *Transdierna (Tekija)*⁵¹, **cohors I Pannoniorum** la *Tricornium (Ritopek)*⁵². După cum se observă toate sunt trupe amplasate de-a lungul malului drept al Dunării. Informații despre locul de staționare al celorlalte trupe deocamdată lipsesc.

În Moesia Inferior au fost retrase tot din Dacia alte două unități auxiliare: **Cohors I Thracum Syriaca** și **cohors I Bracaraugustanorum**⁵³ tocmai ca urmare a evenimentelor cu dacii liberi. O a treia unitate care a fost retrasă din Dacia a fost *cohors IV Cypria* de la Bumbesti trimisă la Olbia în războiul cu taurosciții⁵⁴.

⁴² GUDEA 2001, p. 57, nr. 8 cu bibliografia până la aceea dată.

⁴³ GUDEA 2001, p. 59, ștampile ale ambelor legiuni: VII Cl(audia) și IIII FL(avia) alături de Coh. V Gal(lorum)

⁴⁴ BENEA 2008, p. 11-95

⁴⁵ GUDEA 1977, passim.

⁴⁶ GUDEA 2001, p. 81-85 ștampile tegulare ale legiunii VII Claudia dar și ale unor *cohortes*: *I Cretum*, *I Sagittariorum*, *III Brittonum*, *VII Breucorum Antoniniana*; *C(lassis) F(lavia) M(oesica)* etc. sunt menționate doar cele databile până la abandonarea Daciei.

⁴⁷ AE, 1998, 1617; PETOLESCU 2002, p. 92, nota 10; AE 1999, 1315; CIL, XVI, 111, RMD, 55.

⁴⁸ GUDEA 2001, p. 92-93. cu bibliografia.

⁴⁹ GUDEA 2001, p. 87, p. 90-91, p. 93-94.

⁵⁰ GUDEA 2001, p. 88-89 o inscripție funerară a unui veteran.

⁵¹ ČERMANOVIC-KUZMANOVIĆ, JOVANOVIĆ 2004, passim.

⁵² MIRKOVIC 1968, p. 97 cu bibliografia eferentă.

⁵³ Vezi diploma militară din anii 145/146 (WEISS 1999, p. 279- 286).

⁵⁴ PETOLESCU 2002, p. 85.

N. Gudea a considerat transferul de trupe auxiliare din Dacia în Moesia Superior o urmare a extinderii juridice a graniței și pe malul de nord al Dunării⁵⁵. Explicațiile date până acum pentru o astfel de situație, credem noi că nu au fost îndeajuns de coerente și logice și mai ales nu au ținut cont de contextul politico-militar de la Dunărea de Jos din anumite perioade ale secolului II. Trupele auxiliare erau prin excelență trupe de infanterie, lucru firesc având în vedere zona de activitate și mai ales activitatea militară pe care trebuiau să o desfășoare⁵⁶.

Aceste mișcări de trupe în rândul provinciilor la Dunărea de Jos evidențiază un aspect atins tangențial doar de unii cercetători⁵⁷, ele au fost urmare a unor evenimente militare externe. În acest caz, probabil trebuie să fie vorba de atacurile dacilor liberi asupra Imperiului Roman. Ele se pare că nu au afectat în special provincia Dacia. Judecând după locul de descoperire al unor tezaure monetare dispuse în **Moesia Inferior**, de-a lungul fluviului Dunărea și pe căi de acces spre interiorul provinciei, trebui să presupunem că principalul atac al dacilor liberi și al aliaților lor a continuat pe Dunăre cu corăbiile, apropiindu-se de malul sudic al fluviului, acolo unde existau zone nepăzite care au oferit posibilitatea de a pătrunde de-a lungul unor cursuri de apă în interiorul provinciei⁵⁸. Consecința imediată a acestor dificultăți militare în spațiul sud-dunărean a fost luarea unor măsuri de reorganizare militară a provinciilor Moesia Superior și Moesia Inferior prin aducerea unor noi corpuri de trupă auxiliare și implicit reactivarea unor fortificații de pe linia Dunării abandonate după cucerirea Daciei (ne referim la Moesia Superior). Datarea diplomelor militare ale Moesiei Superior în anii ce urmează după anul 155, argumentează în chip evident momente legate de aceleași evenimente. Retragerea acestor trupe auxiliare din Dacia în sudul Dunării venea după prima invazie barbară din anii 143-144, care a afectat în principal cele două provincii Moesia⁵⁹.

Un indiciu al încheierii conflictului militar și implicit de pacificare a provinciei este demonstrat de emiterea diplomei din 23 februarie 144, prin care s-au făcut masive lăsări la vatră din trupele auxiliare din Dacia Superior, în timpul legatului Q. Mustius Priscus⁶⁰.

Al doilea val al atacurilor provocate de dacii liberi, cel din anii 155/157, s-a concentrat de data aceasta asupra provinciei Dacia și mai puțin asupra celor două provincii sud-dunărene. Legatul Daciei Superior Q. Statius Priscus s-a făcut remarcat prin câteva inscripții ridicate ca urmare a acestor evenimente⁶¹.

În sfârșit, o diplomă militară a Moesiei Superior din timpul lui Antoninus Pius menționează și aducerea unei unități neregulate de *Mauri equites et pedites*⁶². O unitate similară însoțită de *Vexillari Africae et Mauretaniae Caesariensis* ajunge și în Dacia

⁵⁵ GUDEA 2001, p. 29-34.

⁵⁶ BENEA 2009, p. 65-80 cu interpretarea tuturor surselor de informație.

⁵⁷ CHIȚESCU 1971, p. 401-410; GUDEA 2001, p. 42-44 cu bibliografia; BENEA 2009, p. 355-369.

⁵⁸ BENEA 2009a, p. 362.

⁵⁹ BENEA 2009, p. 362-363.

⁶⁰ IDR, I 14 vezi și comentariul la Macrea 1969, p. 55; BENEA 2009, p. 65-80.

⁶¹ BENEA 2010, p. 154-180.

⁶² CIL, XVI, 114.

Superior⁶³. Toate evidențiază momente dificile din punct de vedere militar pentru ambele provincii.

Directia de atac a dacilor liberi spre provincia Dacia a venit tot dinspre Moldova, judecând după prezența unor depozite monetare în partea de est a provinciei⁶⁴. Ele au apărut la: Bereni (un depozit monetar din 57 monede de bronz alături de un fragment de brățară, un inel, o fibulă (?), ultima monedă din anii 150-151)⁶⁵, Cristești (o pușculiță cu 17 monede, ultima din anul 152)⁶⁶, Sălaşuri (tezaur din 3200 de monede, ultima din anul 158)⁶⁷, Sighișoara (jud. Mureș) (tezaur format din 48 de monede ultima de la Aurelius Caesar)⁶⁸, Vișea (jud. Cluj) (tezaur din 86 denari, ultima monedă 156) sugerând un pericol venit din zona Moldovei de nord și centrale⁶⁹. Depozitul de vase din bronz și unelte din fier (agricole) asociate cu o monedă de la Antoninus Pius, descoperit în castrul de la Orheiul Bistriței (jud. Bistrița) constituie probabil un alt indiciu în acest sens⁷⁰.

Datorită evenimentelor militare produse de dacii liberi la Dunărea de Jos în timpul lui Antoninus Pius se constată prezența la nord de Dunăre a unor vexillații din legiunile Moesiei Superior. Cea mai semnificativă descoperire provine de la Bumbești-Vârtop⁷¹ - unde castrul de pământ și termele au fost ridicate de o vexillatie a legiunii III Flavia (LEG III FL). În castru, circulația monetară se datează până în timpul domniei lui Antoninus Pius - Marcus Aurelius, ceea ce asigură o datare corespunzătoare, până la domnia împăratului Marcus Aurelius. Pe de altă parte, în castrul de la Bumbești Jiu-Gară au apărut ștampile tegulare ale legiunilor VII Claudia și III Flavia⁷², care probabil datează din această perioadă. Aceste unități înlocuiau probabil pe cohors IV Cypria, detașată în nordul mării Negre pentru un conflict cu tauroscii. Descoperirile de la Bumbești (mai bine precizate cronologic) indică o staționare care s-a prelungit câțiva ani, având în vedere participarea legiunilor moesice la refacerea termelor și a castrelor respective. Ulterior, în locul acestor vexillații de legiune va fi adusă cohors I Aur. Britonum la Bumbești, care va staționa aici câteva decenii.

În concluzie, în vremea lui Antoninus Pius se constată primele schimbări semnificative în statutul organizării militare a teritoriului în discuție, pe de o parte mai multe trupe auxiliare sunt **transferate** la sud de Dunăre, iar pe de altă parte detașamente din legiunile Moesiei Superior sunt detașate la nord de Dunăre în castre precum: Bumbești (cohors III Cypria), Pojejena (cohors V Gallorum), poate și Drobeta (cohors III Campestris), de unde trupele auxiliare fuseseră trimise în provinciile vecine⁷³.

⁶³ Diploma de la Cristești, din 8 iulie 158 (IDR, I, 16).

⁶⁴ Vezi mai sus CHIȚESCU 1971, p. 401-410.

⁶⁵ SUCIU 2000, p. 26.

⁶⁶ CHIȚESCU 1971, p. 403; SUCIU 2000, p. 34.

⁶⁷ CHIȚESCU 1971, p. 403; SUCIU 2000, p. 52.

⁶⁸ SUCIU 2000, p. 53-54.

⁶⁹ CHIȚESCU 1971, p. 403; SUCIU 2000, p. 62; BENEĂ 2010, p. 162-163.

⁷⁰ GAIU, 2005, p. 215-225, depozitul descoperit în anul 1904 s-a fragmentat. El a fost reconstituit de către C. Gaiu. Relația cu evenimentele în discuție este însă relativă și o apreciez cu rezerva cuvenită.

⁷¹ MARINOIU 2004, p. 90-91

⁷² MARINOIU 2004, p. 91-92.

⁷³ Unitățile apar cu excepția primeia în diplomele Moesiei Superior din anii 155-161 (vezi mai sus).

Această situație apare ca un moment aparte care a fost determinat de nevoile militare de moment. Mutarea unor trupe auxiliare din Dacia la sud de Dunăre s-a realizat din nevoia întăririi acestor efective din provincia sud-dunăreană. Apariția între timp a unui pericol barbar a determinat aducerea la nord de Dunăre a unor detașamente din legiunile Moesiei Superior. Probabil între cele două etape a existat o perioadă de timp.

Ni se pare că în acest caz nu poate fi vorba de o modificare a graniței provinciei Moesia Superior prin includerea în teritoriul acestei provincii a centrelor militare de pe malul de nord al fluviului, ci mai degrabă rezolvarea unei situații militare. În momentele respective, unitățile depindeau probabil de armata Daciei⁷⁴.

Retragerea trupelor auxiliare și apoi prezența unora dintre ele, din nou, în Dacia (prin diploma din anul 179 de la Drobeta) dovedesc caracterul **temporar** pe care a avut-o această acțiune. Faptul că între timp câteva trupe din cele 11 au fost deplasate în Orient sau pe alte zone ⁷⁵ a făcut ca unele să nu mai revină niciodată în Dacia. Astfel, din cele 11 trupe auxiliare retrase din provincia Dacia, după două decenii aproape, doar trei unități și anume: *III Campestris*, *V Gallorum* și *cohors II Hispanorum* vor reveni din nou în Dacia Superior⁷⁶, ceea ce înseamnă că s-au integrat armatei din provincie, poate în timpul războaielor marcomanice. În Dacia Inferior revin⁷⁷ la Brețcu - *cohors I Bracaraugustanorum*, iar la Acidava (Enoșești) - *cohors I Thracum Syriaca*⁷⁸.

Războaiele marcomanice (167-180). Domnia comună a lui Marcus Aurelius și Lucius Verus (161-169) este marcată de campania împotriva parților din anii 162-166. În armata de campanie au fost incluse legiuni întregi precum: II Adiutrix (Pannonia Inferior), V Macedonica (Moesia Inferior). Nu există informații asupra deplasării unor efective mari din Moesia Superior și Dacia. Dar, legiunea III Flavia a trebuit să ia locul legiunii II Adiutrix de la Aquincum, astfel încât și efectivele Moesiei Superior erau drastic reduse.

După încheierea războiului cu parții, la scurt timp, în partea europeană a Imperiului atacurile barbare asupra frontierei romane vor declanșa un șir neîntrerupt de conflicte militare cunoscute sub numele generic de războaiele marcomanice, deși la ele au participat nenumărate seminții⁷⁹.

Alături de atacurile barbare terestre inițiate asupra Pannoniei Inferior, a Daciei, au avut loc altele de-a lungul Dunării. Singura mărturie în acest sens ar fi inscripția funerară a centurionului C. Valerius Macedonus din legiunea VIII Claudia de la Cuppae (Golubac), decedat în anul 168⁸⁰ ca militar activ.

Foarte probabil că o vexillație a legiunii VII Claudia să fi staționat și la Drobeta unde apar ștampile ale legiunii VII Claudia, dar și o inscripție ridicată pentru un

⁷⁴ GUDEA 2001, p. 36-43, contra BENEA 2010, p. 165.

⁷⁵ GUDEA 2001, p. 37, notele 254-268.

⁷⁶ PISO, BENEA 1984, p. 263-295.

⁷⁷ Ele formează obiectul unui alt studiu.

⁷⁸ WEISS 1999, 279-286.

⁷⁹ SHA, *Vita Marcii Aurelii*, 22.

⁸⁰ CIL, III, 6297.

medicus al legiunii VII Claudia numit M. Valerius Longinus care pentru meritele sale a primit *ornamenta decurionalia* ale municipiului drobetens⁸¹.

Reevaluarea materialului arheologic șampilat descoperit în sectorul de sud-vest al frontierei romane din provincia Dacia (Banatul antic) aduce în discuție o inscripție a cărei lectură este interpretabilă și credem noi oferă posibilitatea unei alte înțelegerii a sensului evenimentelor relatate⁸².

O inscripție a fost descoperită la Kajtasovo, în apropiere de Bela Crkva, (pe teritoriul Serbiei de astăzi), cu următorul conținut: *Victor(iae) V(ictricis) /Vatern(us) /Cassian(us) / eq(ues) T(urmae) E.../N(umeri) S(urorum)*⁸³. Inscripția fusese descoperită în anul 1948, în locul numit „Đjavoleg Most”, („Podul Dracului”) într-un loc lipsit de orice urme de locuire romană.

Numele unității a fost întregit de editorii volumului IDR, III/1, sub forma *Numerus Surorum*. Ea nu pare a fi corectă în condițiile în care nici o trupă auxiliară neregulată cu acest nume nu a staționat în Dacia Superior și nici în Moesia Superior.

În cazul de față, credem că mult mai potrivită apare întregirea de *numerus Singularium* cunoscută și în alte inscripții, chiar sub această formă de abreviere N.S.

Invocarea pentru *Victoria Victrix* conferă monumentului un caracter oficial, chiar dacă el a fost ridicat de o persoană participantă la acest eveniment. Dedicantul monumentului era călăreț în acest *numerus Singularium* cu numele de *Vaternus Cassianus*⁸⁴.

Prezența gărzii de *singulares* a consularului provinciei în acest areal denotă faptul că l-a însoțit în zona respectivă. Este aproape imposibil de stabilit **când** anume a putut ajunge aici garda legatului Daciei sau dimpotrivă a Moesiei Superior, în această parte a provinciei, **aproape de Dunăre, la vărsarea râului Caraș în fluviu**. Întâmplător, Kajtasovo apare topografic, chiar pe traseul primului val dinspre est, care dublează linia de fortificații Lederata –Tibiscum.

Evenimentul militar poate fi pus în legătură cu o altă descoperire provenind de la Periam (jud. Timiș), aproape de cursul vechi al Mureșului (numit Mureșul Bătrân), unde a fost descoperită o cărămidă cu șampila **N. SING(ularium)**, descoperită cu mult timp în urmă în săpăturile efectuate de către M. Roska⁸⁵. Acest element argumentează prezența aici a unității din Dacia romană. Desigur, apare greu explicabilă prezența unui detașament din *numerus Singularium*.

Dacă însă alăturăm cele două informații epigrafice de la Kajtasovo și Periam, care se referă la aceeași unitate *numerus singularium*, această prezență nu mai pare întâmplătoare. Mai mult, atrage atenția prezența în localități apropiate de Periam a unor ștampile ale legiunii XIII Gemina (Cenad, Sânnicolaul Mare), care implică direct legiunea de la Apulum în aceste locuri, ceea ce ar indica o prezență militară destul de importantă menită să asigure paza malului de sud de Mureșului până la vărsarea în râul Tisa.

⁸¹ CIL,III, 14216, 2=IDR, II, 42; BENE 1974-1975, p. 303-306.

⁸² BENE 2011, p. 203-212.

⁸³ IDR, III, 1, 2.

⁸⁴ BENE 2011, p. 203-211. În Dacia Malvensis la: *Romula*, Rădăcinești, Slăveni este documentat prin ștampile un *Numerus Syrorum*.

⁸⁵ IDR, III,1 243. I. I. RUSSU în comentariul său presupunea că ar putea fi vorba de o cărămidă „călătoare” putând ajunge aici de la Apulum; vezi și IDR, III, 6, 270.

Un astfel de eveniment putea avea loc și în momentul în care la conducerea Moesiei Superior s-a aflat M. Claudius Fronto, care în anul 168 a preluat și a funcția de legat al provinciei Dacia Apulensis. În acest context, preluarea celei de-a doua funcții este mult mai clar înțeleasă. Ea venea ca urmare a unui conflict militar care avusese loc în prealabil aproape de Dunăre determinat de către barbari.

Comanda comună a lui M. Claudius Fronto asupra celor două provincii Moesia Superior și Dacia, cu anumite modificări menționate epigrafic și analizate cu multă rigurozitate în decursul timpului de literatura de specialitate⁸⁶, a avut loc în perioada de pericol maxim pentru Imperiu, în anii 168-170. Această măsură era urmarea firească a relațiilor militare care au existat în acest sector începând încă din vremea lui Hadrianus-Antoninus Pius.

Numărul mic de auxiliii ale Moesiei Superior va fi suplinit prin înființarea în anul 169 a două cohorte locale Aurelia Dardanorum: prima amplasată la Naissus (Niș), iar cea de a doua la Timacum minus (Ravna) menite a supraveghea zona minieră a provinciei din partea de est.

În anul 178, Marcus Aurelius va impune în tratatul încheiat cu sarmații iazigi interdicția pentru aceștia de a avea corăbii proprii și de a se apropia de așezările de pe malul fluviului⁸⁷. Acest lucru înseamnă că în timpul evenimentelor militare s-au comis atacuri asupra satelor și orașelor aflate în preajma Dunării. Urmarea acestor evenimente a fost probabil stabilirea anumitor garnizoane militare de ambele maluri ale Dunării.

În anul 179, diploma militară de la Drobeta menționează revenirea a trei trupe auxiliare în Dacia: cohors V Gallorum, Cohors III Campestris și cohors II Hispanorum, primele două stabilite în Dacia Apulensis, ultima în Dacia Porolissensis⁸⁸.

Prin ridicarea la putere a dinastiei Severilor, sectorului de frontieră dintre cele două provincii Moesia Superior și Dacia i se acordă o importanță mult sporită.

Probabil după campania din Orient împotriva lui Pescennius Niger, în anul 196, la întoarcere în drum spre Lugdunum, Septimius Severus a inspectat fortificațiile din acest sector dispunând în principal refacerea fortificațiilor principale de pe malul de sud la Dunării. Cu aceasta ocazie, împăratul Septimius Severus va acorda titlul de *Caesar* fiului său Caracalla, la Viminacium.

După victoria din anul 197 împotriva lui Clodius Albinus, Septimius Severus se va îndrepta din nou spre Orient împotriva părților de data aceasta, cu o nouă armată de campanie formată din trupele Moesiei Superior, Moesiei Inferior, Daciei și Pannoniei. La întoarcere în anul 198, împăratul se va opri din nou la Viminacium unde fii săi vor fi asociați la domnie: Caracalla – cu titlul de *Augustus*, iar Geta ca și *Caesar*.

Cu această ocazie, probabil vor începe și refacerile unor castre de pe malul de sud al Dunării. Ele erau probabil cele de la: Rama (ștampile LEG VII CL), poate *Cuppae* (?) (ștampile LEG VII CL), *Novae* (Čezava (ștampile LEG VII CL), *Saldum* (Dobra), Boljetin-Ravna, *Taliata*, *Transdierna*(?), *Diana* (Karataș), *Pontes* (Kostol) etc.

⁸⁶ DAICOVICIU, PISO 1975, p. 159-175.

⁸⁷ DIO CASSIUS, LXXI, 19, 1.

⁸⁸ PISO, BENEA 1984, p. 263-295.

Trupele care apar în noile fortificații refăcute sunt în continuare detașamente din legiunea VII Claudia, iar spre estul provinciei sunt amintite trei trupe auxiliare: *coh. I Cretum* la Ratiaria, Bononia, Egeta ⁸⁹, iar la Timacum *Minus-coh. II Aurelia Dardanorum*, Naissus-*Cohors I Aurelia Dardanorum*. În vestul provinciei se mențin cele cunoscute. Acest lucru denotă un număr mic de auxiliii în întreaga provincie, spre deosebire de provincia Dacia cu efective impresionante în acest sens, Moesia Superior fiind astfel apreciată ca o provincie de interior.

La nordul Dunării, ștampile ale legiunii VII Claudia au fost descoperite fără o posibilitate de datare riguroasă, în afară de secolele II-III la: Pojejena⁹⁰, Moldova Nouă - Ogașul Băieșului - în exploatarea minieră⁹¹, Gornea⁹², Drobeta etc.⁹³.

Ștampile ale legiunilor VII Claudia apar mai nou la complexul de *thermae* de la Cioroiul Nou⁹⁴ fără a permite o datare mai riguroasă, alături de o inscripție dedicată lui *Diana Sanctissima* în anul 218, de către un speculator al legiunii VII Claudia Antoniniana, cu numele de Aur. Germanus⁹⁵. Nu pare clară prezența acestui mic detașament din legiunea VII Claudia la *Aquae* (Cioroiul Nou) în sudul Olteniei în această vreme.

Importantă în această perioadă este vizita lui Caracalla și a mamei sale Iulia Domna în cele două provincii Moesia Superior și Dacia în drum spre Orient în anii 213-214. În această călătorie împăratul va fi însoțit de L. Marius Perpetuus, legatul consular al provinciei Moesia Superior. Cu această ocazie au fost probabil inspectate și fortificațiile romane de pe malul de sud al Dunării

În apropierea canalului de la Sip un mic templu dedicat lui IOM Dolichenus a fost inaugurat cu acest prilej⁹⁶.

Vizita în Dacia a familiei imperiale a fost marcată de ridicarea unui număr impresionant de inscripții, care practic jalonează drumul urmat de aceasta, până în nordul Daciei, la Porolissum⁹⁷.

În anul 242, împăratul Gordianus III, în drum spre Orient va fi obligat să se oprească în Moesia Superior pentru a respinge un atac barbar. Tezaurile monetare indică un areal geografic cuprins între Moesia Inferior, Moesia Superior și Dacia în care apar mai multe tezaure monetare databile în această vreme și care atestă faptul că atacurile barbare ale goșilor și dacilor liberi au pătruns pe teritoriul provinciilor. De abia după respingerea barbarilor trupele romane expediționare s-au reunit în Tracia pentru campania din Orient.

Un moment distinct în istoria relațiilor militare dintre Dacia și Moesia Superior este reprezentat de atacul masiv asupra Daciei întreprins de neamurile barbare la începutul domniei împăratului Phillipus Arabs.

Armata de campanie a lui Gordianus III (238-244) din Orient a fost obligată să se întoarcă spre noul câmp de luptă. Epigrafic sunt atestate vexillații din legiunile

⁸⁹ Vezi mai sus.

⁹⁰ GUDEA 2001, passim.

⁹¹ BENEĂ 2007, p. 537-554.

⁹² BENEĂ 1983, p. 57-60.

⁹³ BENEĂ 1983, p. 57-60.

⁹⁴ BONDOC 1997, p. 271-275; BONDOC 2000, p. 177-182.

⁹⁵ IDR, II, 141.

⁹⁶ MIRKOVIĆ 2007, p. 82-86.

⁹⁷ POPESCU 2011, p. 53-64.

XXII Primigenia și VII Claudia, care la Romula au efectuat lucrări de construire a incintei din piatră din noul oraș⁹⁸. Unitățile au participat inițial și la conflictul militar care a avut loc în anul 245 de respingere a atacului barbar.

Vexillația din Moesia Superior, la care se adaugă și o alta, a legiunii XXII Primigenia la nord de Dunăre, erau unități ce făcuseră parte din armata de campanie a lui Gordian al III-lea și au fost aduse înapoi de către Philippus după încheierea evenimentelor cu parții. Dacă la prima vedere apare plauzibilă aducerea detașamentului de la sud de Dunăre, de la Viminacium, mai greu de înțeles este menținerea vexillației de pe Rin, din Germania pentru apărarea Daciei. Astfel încât credem că nici un argument nu se opune ipotezei noastre potrivit căreia pe drumul spre întoarcere, vexillațiile celor două legiuni au fost obligate să treacă Dunărea în Dacia.

În timpul anarhiei militare nu există indicii clare ale unor colaborări militare între două provincii romane. Dar era evident că în zona limitrofă Dunării asemenea acțiuni au existat în permanență.

În secolul III se conturează o concepție militară unitară pentru apărarea provinciilor Dacia și Moesia Superior, prin care cele două legiuni dacice asigură frontierele Daciei Porolissensis și Apulensis, iar Dacia Sudică intră în atribuțiile armatei sud-dunărene a Moesiei Superior, fără ca asta să schimbe în vreun fel statutul juridic al teritoriului. Acest lucru credem că a fost impus de condițiile specifice naturale existente în zona respectivă⁹⁹, în care fluviul a jucat rolul determinant de legătură.

În decursul timpului se constată două direcții de atac asupra provinciilor romane - în opinia mea - prima dinspre **est spre vest**, deci de-a lungul Dobrogei spre centrele cele mai importante și bogate ale Moesiei Inferior, pe care le evită, pentru a intra pe cursul râurilor cu intenția de a trece în Tracia (provincie practic fără apărare militară). Această schemă se observă începând din secolul II și continuă până la mijlocul secolului III, iar a doua direcție este de la **vest spre est**, respectiv din așa-zisa pungă iazigă, prin difileul Cazanelor până la ieșirea din acest teritoriu apropiat de *Drobeta* și cele două castru de la *Pontes* și *Diana* de pe malul de sud al Dunării¹⁰⁰.

Rămâne în mare parte neclară din punct de vedere juridic cui îi aparține malul de nord al Dunării, provinciei Dacia sau Moesiei Superior având în vedere prezența vexilațiilor ultimei provincii în anumite centre nord-dunărene precum: Pojejena, Gornea, *Drobeta* în cursul secolelor II-III. Ele pot fi considerate poate unități detașate în afara provinciei Moesia Superior, care se conformează acțiunilor militare din noua provincie de staționare Dacia. Acest lucru a avut un caracter temporar, stabilit riguros în timp, până la trecerea evenimentelor putându-se prelungi câțiva ani chiar. Apare evident faptul că Bumbști Vârtope, Bumbști-Gară, *Aquae*, *Romula* reprezintă situații de moment care nu au afectat în vreun fel Dacia ca teritoriu de sine stătător.

Se conturează astfel o concepție strategică romană de apărare a Daciei romane. Partea ei sudică, respectiv Oltenia aflată în fața Moesiei Superior a fost întărită cu

⁹⁸ IDR,II, 325, 326, 327, 328 și doar o cărămidă ștampilată fragmentară (nr. 380).

⁹⁹ BENEA 2010, p. 154-180.

¹⁰⁰ BENEA 2010, p. 160-175.

detașamente din cele două legiuni (VII Claudia și III Flavia) pe când Dacia transilvană a intrat în atribuțiile celor două legiuni ale provinciei (XIII Gemina și V Macedonica). Prezența trupelor din provincia sud-dunăreană poate reprezenta urmarea unei măsuri directe luate de Gordian în momentul plecării spre Orient, după respingerea atacului barbar din anul 242 pentru întărirea sistemului defensiv al Daciei în acest sector.

O asemenea măsură putea fi impusă poate, și datorită includerii în armata de campanie a unui număr mare de auxiliari din provincia nord-dunăreană. Deocamdată, alte argumente în acest sens nu deținem, dar o astfel de decizie imperială venea ca urmare a implicării și a teritoriului nord-dunărean în timpul invaziei barbare.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare

AELIUS ARISTIDES

Aelius Aristides, *Discursuri*, XXVI, 70, cf. Izv. IstRom, I, 1964 p. 600-601.

CASSIUS DIO

Cassius Dio, *Istoria Romană* (traducere, note și indici de A. Piatkowski), București 1985.

SHA

Historia Augusta (traducerea D. Popescu (partea I), C. Drăgulescu (partea II), București 1972.

Literatura modernă

BENEA 1974-1975

Doina Benea, *Un medic al legiunii a VII-a Claudia la Drobeta în timpul războaielor marcomanice*, Sargetia, 11-12, 1974-1975, p. 303-306.

BENEA 1983

Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunile a VII-a Claudia și a III-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983.

BENEA 1987

Doina Benea, *Beiträge zur Geschichte der militärischen und Wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Dazien und Oberen Moesien. (Das Gebiet Eisernene Tores im 2.-3.Jhr.)*, Actes du XII-e Congres International d'Epigraphie Grecque et Latine. Athen 1982, Atena (1987), p. 58-60.

BENEA 2007

Doina Benea, *Officinae plumbariae in der Provinz Dakien*, în Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata, Cluj-Napoca, 2007, p. 537-554.

BENEA 2008

Doina Benea, *Metalurgia și prelucrarea fierului în Dacia*, în Doina Benea, Mariana Balaci, Simona Regep-Vlascici, Atalia Ștefănescu-Onițiu, C. Timoc, Dacia în sistemul socio-economic roman. Atelierele meșteșugărești locale, Timișoara, 2008, p. 11-95.

BENEA 2009

Doina Benea, *Sulle Guerre con i daci al tempio di Antoninus Pius (anni 144/147/155/157 d. Chr.)*, Per Teresa un obiettivo Romania. Studi e ricerche in

- ricorda di Teresa Ferro (a cura G. Borghello, D. Lombardi, D. Pantaleone), Udine, 2009, p. 65-80.
- BENEA 2009a
Doina Benea, *Cu privire la granița de sud-vest a Daciei Romane (II), Sectorul Portilor de Fier, Near and Beyond the Roman Frontier*. Proceedings of a Colloquium held in Târgoviște 16-17 October 2008 (ed. O.Țentea, Fl. Matei Popescu), București, 2009, p. 355-369.
- BENEA 2010
Doina Benea, *Despre războaiele cu dacii din timpul lui Antoninus Pius (anii 144/147, 155-157)*, *Studia Archaeologica et Historica in honorem magistri Dorin Alicu*, Cluj Napoca, 2010, p. 141-180.
- BENEA 2011
Doina Benea, *Un posibil episod din vremea războaielor marcomanice în sud-vestul Daciei*, *Apulum*, 48, 2011, p. 203-211.
- BONDOC 1997
D. Bondoc, *Câteva piese sculpturale și epigrafice aflate în Muzeul Olteniei Craiova*, *SCIVA*, 48, 3, 1997, p. 271-275;
- BONDOC 2000
D. Bondoc, *A Detachment of Legio VII Claudia at Cioroiul Nou (Roumanie)*, *Die Archäologie und Geschichte der Region des Eisernen Tores zwischen 106-275 n. Chr. Kolloquium in Drobeta-Turnu-Severin (1-4 Oktober 2000)*, p. 177-182.
- ČERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, JOVANOVIĆ 2004
Al. Čermanović-Kuzmanović, Al. Jovanović, *Tekija*, 2004, Belgrad.
- CHIȚESCU 1971
M. Chițescu, *Tezaure monetare ascunse pe vremea lui Antoninus Pius în Dacia*, *SCIV*, 22, 1, 1971, p. 401-410;
- DAICOVICIU, PISO 1975
H. Daicoviciu, I. Piso, *Sarmizegetusa și războaiele marcomanice*, *ActaMN*, 15, 1975, p. 159-167.
- GAIU 2005
C. Gaiu, *Un depozit de antichități romane*, *Marmația*, 8, 2005, p. 215-225.
- GUDEA 2000
N. Gudea, *Einige Betrachtungen zur Lage des linken Donauufers im Gebiet des Eisernen Tores zwischen der zweiten Hälfte des 1. Jh. und 378 n. Chr.*, în *Die Archäologie und Geschichte der Region des Eisernen Tores zwischen 106-275 n. Chr. Kolloquium in Drobeta-Turnu-Severin 1.-4. Oktober 2000*, p. 15-24
- GUDEA 2001
N. Gudea, *Die Nordgrenze der römischen Provinz Obermoesien. Materialien zu ihrer Geschichte (86-275 n. Chr.)*. *Jahrb.RGZM*, Mainz, 48, 2001, p. 5-118.
- KONDIC 1987
V. Kondic, *Le balneum du camp de Diana*, *Cahiers de Portes de Fer*, 4, 1987, p. 39-42.
- KONDIC 1987a
V. Kondic, *Statio Cataractarum Diana*, *Cahiers de Portes de Fer*, 4, 1987, p. 43-48.

MACREA 1969

M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București 1969.

MARINOIU 2002

V. Marinoiu, *Unitățile militare ce au staționat în castrele de la Bumbesti-Jiu, Argessis, 11, Pitești*, 2002, p. 83-88.

MARINOIU 2004

V. Marinoiu, *Romanitatea în nordul Olteniei*, 2004, Tg. Jiu.

MIRKOVIĆ 1968

Miroslava Mirković, *Rimske Gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, 1968, Beograd

MIRKOVIĆ 2007

Miroslava Mirković, *Moesia Superior. Eine Provinz an der mittleren Donau*, 2007, Mainz.

PETOLESCU, 2002

C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, 2002, București.

PETROVIĆ 1989-1990

P. Petrović, *Classis Flavia Moesica na Dunavu u Gornjoj Meziji*, *Starinar*, 40-41, Belgrad, 1990, p. 207-216.

PISO 1993

I. Piso, *Fasti provinciae Daciae I. Die senatorischen Amsträger*, 1993, Bonn.

PISO, BENEÀ 1984

I. Piso, Doina Benea, *Das Militärdiplom von Drobeta*, *ZPE*, 56, 1984, p. 263-295.

POPESCU 2011

S. Popescu, *Vizita lui Caracalla în Dacia, Drobeta*, 21, 2011, p. 53-65.

RADNOTI 1975

A. Radnoti, *Die Römische Reichsgrenze zwischen Belgrad und dem Eisernen Tor nach der Eroberung Dakiens*, *ArhVestnik*, 26, 1975, p.203-219.

RANKOV 1987

J. Rankov, *Statio Cataractarum, Diana (Rapport des fouilles de 1982)*, *Cahiers de Portes de Fer*, 4, 1987, p. 16-38.

STARR 1961

R. Starr, *The Roman Imperial Navy 31 B.C.-324 A.D.*, 1961, Cambridge.

STÎNGA 1996

I. Stîngă, *Circulația navală pe Dunăre. Amenajări portuare și facilități portuare în preajma Drobetei*, *Drobeta*, VII, 1996, p. 75-82.

STÎNGĂ 1998

I. Stîngă, *Viața economică la Drobeta*, 1998, București.

SUCIU 2000

Viorica Suci, *Tezaure monetare din Dacia Romană și postromană*, 2000, Cluj-Napoca.

VASIĆ, KONDIĆ 1983

M. Vasić, V. Kondić, *Le limes romain et paleobyzantin des Portes de Fer*, *Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Internationaler Limeskongress, Aalen 1983 (1986)*, p. 542-560.

WEISS 1999

P. Weiss, *Ein Diplom des Antoninus Pius für Moesia Inferior von Dez. 145/Dec. 146. Zum Truppenbestand der Provinz nach der Okkupation Dakiens*, ZPE, 124 (1999), 279-286.